

Rövşən Yerfi

Verilmiş ifadəyə əsaslanıb Mustafa Zəkəriyyənin söylediklərinin doğruluğunu yoxlamağı xahiş edirem. Birincisi, xəbər verin ki, Bakı şəhərində türk, avstriyalı, alman əsir zabitlərinin qaçıqlarının təşkil və yerli tacirlərdən ibarət müsəlman komitəsinin bu işlə məşğul olması haqqında idarənin fəaliyyətində məlumat varmı? Belə məlumatlar necə və hansı mənbələrdən alınır? İkincisi, bu məlumatlarla əlaqədar 1914-1915-ci illərdə Bakı lazaretlərinə rəhbərlik edənləri sorğulamağı xahiş edirem. Dost olmayan orduların əsir zabitlərinin müalicəsində iştirak

dan nə vaxtdək olub və yerli sakinlərdən onunla görüşdə kimlər iştirak edib? Dördüncüsü, həqiqətəmi 1914-1915-ci illərdə bu hadisələr haqqında Bakıdakı hakimiyyətə müraciət edilib, onların diqqətinə çatdırılıbmı? Həqiqətəmi, qaçıqların qarşısı alınmayıb, lazaretlərdə olan əsir zabitlərlə kənar şəxslərin görüşləri qadağan olunmayıb? Əgər hərbi əsir zabitlərinin qaçıqları haqqında yazışmalar varsa, xahiş edirem həmin yazışmalar haqqında arayışlar verəsiniz’.

Məhkəmə müstəntiqinin məxfi göstərişlərinə cavab olaraq 1915-ci ilin 10-16 may tarixlərində 4-cü və 16-cı lazaretlərin və Bakı hərbi hospitalının baş həkimlərindən Axtarış Polisinə göndərilən izahatlar günahsız məsum insanların ifadələrinə bənzəyir. Bildirilir ki, türk süvari poruçiki İbrahim Fikri adlı əsir müalicədə olmayıb,

ban, Fikri Şakir, Ziya Əfəndi qaçıqlar töredək adaya qayıtmamışlar. Bu qaçıq haqqında Axtarış Polisi heftədən çox keçəndən sonra məlumat verdi. Deyilənə görə qaçanlar fars pasportları, paltarları ilə təmin edilib və fars torpaqlarına yola salınıblar. Əsirlər üzərində rəsmi himayədarlığı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti öz üzərinə götürüb. Cəmiyyət üzvləri əvvəllər lazaretlərə gəlmişdilər, lakin qaçıq töredildikdən sonra əsirlərə əlçə onlara qadağan edildi və Nargin adasından sahile əsirləri buraxmadılar. Qaçıq kim təşkil edib və kim qaçanları pasportlarla təmin edib aydınlaşmamış qalmışdır’.

Baş həkimin son cümlələrində setiraltı kinayəli mənə gizlənilib: qaçıq niyə heftədən çox gizlədilib və üstündən bir il keçsə də, niyə təşkilatçılar hələ də müəyyən edilməyib? Əlbəttə,

Ötən ilin yazında Bakı polisinin 1915-ci ildə Nargin (Böyük Zira) adasından qaçan türk əsirlərinin axtarışına dair Dövlət Tarix Arxivində aşkar etdiyim sənədlə bağlı ‘Milli hisslərimizi oyaqdan ‘bülüm adası’ adlı məlumat xarakterli yazı hazırlamışdım. O vaxt düşünmüşdüm ki, həmin dövrün sənədləri içərisində əsirlərin qaçışına dair ola bilməz ki, daha digər məlumatlar tapılmasın. Zənnimdə yanlış idim. Axtarış zamanı Bakı şəhər Qradonaçalniqiyinin Axtarış polisində aid ‘Məxfi şöbə üzrə müxtəlif adamların və əşyaların axtarışları haqqında’ saxlama vahidində (f.498, siy.1, sax.vah.1038)türk əsirlərinin qaçıq mövzusunda bəhs edən maraqlı bir neçə məxfi məktublara diqqətimi cəlb etdi.

Demək, Vilən (Vilnüs) Daire Məhkəməsinin xüsusi vacib işlər üzrə məhkəmə müstəntiqinin 30 mart 1916-cı ildə dustaqlara dair Bakı şəhər polis idarəsinə göndərdiyi məxfi müləhizələrlə tanışlıq əminəm ki, Nargin əsirləri haqqında bildiklərimizin daha da zənginləşməsinə kömək edəcək. Sənəddə deyilir ki, 1916-cı ilin 01 yanvarında Unqən (Moldaviya şəhəri) yaxınlığında İrkutsk şəhərindən əsirlikdən qaçan, özünü türk süvarisinin kapitanı Mustafa Zəkəriyyə adlandıran naməlum cavan adam saxlanılmışdır. Saxlanılan türk sorğusual edilərkən ifadə vermişdir ki, İrkutsk şəhərindəki hospitalda olan əsir zabitlər içərisində türk piyada poruçiki, onunla yoldaşlıq münasibəti saxlayan İbrahim Fikri də vardı: “Fikri mənə danışdı ki, əsir düşəndən sonra ilk vaxtlar, Bakıda lazaretə (həbi xəstəxana) yatırdı. Bakıda müsəlman komitəsi vardı, o komitənin köməyi nəti-

Qaçmış əsirlər haqqında

da əvvəllər də eşitmişdim. Penza lazaretində olanda bir türk zabiti gəlmişdi, rus malından yaxşı forması və bahalı yol əşyaları vardı. Türk ordusu zabitlərinin ekseriyətinin varlı olmadığı halda bahalı əşyaların əsir zabitlərdə olması mənə təəccübləndirdi və mən bu haqda yanımda olan türk zabiti İbrahime danışdım. O, mənə izah etdi ki, heç şübhəsiz gördüyün zabit Bakıdan gəlib. Bakıda əsir türk zabitlərinin paltar və pulla təmin edən müsəlman komitəsi var. Sonralar rastlaşanda mənə bunu bahalı əşyaları ilə təəccübləndirən həmin zabit də təsdiqlədi. Mənə danışdı ki, Bakı tacirləri əliyə yaxın türk əskər və zabitlərini geyimlə tam təmin ediblər.”

Məhkəmə müstəntiqi məxfi məlumatda ardınca yazır: “cənab ədliyyə nazirinin orderi ilə türk, alman avstriyalı hərbi əsirlərin imperiyanın müxtəlif yerlərində qaçıqını təşkil edən komitələrin yaradılması haqqında təhqiqatın aparılması mənə tapşırılıb.

Çar polisinin “narahatlığı” ...

Bütün bu izahatlarla kifayətlənməyən Axtarış Polisi əlavə olaraq Zığda yerləşən müvəqqəti lazaretə də ifadə tələb etmişdir. Polisin sorğusuna yazılan 27 may 1916-cı il tarixli cavab məktubunda müvəqqəti lazaretin baş həkimi həmkarlarından fərqli səmimi etiraflarla seçilir: “Lazaret 15 iyun 1915-ci ildə formalaşmış. Türk əsir zabit İbrahim Fikri lazaretə gəlməyib və burada karantində olmayıb. Lazaretə əsir zabitlərinin qaçma halları baş verməyib. 1915-ci il avqust ayında Zığda olan karantində əsir türk zabitlərinin birinci partiyası daxil olub. Həmin zabitlərin sözlərinə görə Bakı tacirləri Ağabala Quliyev, Ağahüseyn Tağıyev və Bakı taciri İsrəfil Hacıyevin arvadı – Sona xanım onlara bəzi himayədarlıq və pul yardımları göstərirlər...”

bu da dolayısı ilə çar polisinin yüksək səviyyədə rüşvətə bulaşmasına, yarırsız fəaliyyətinə bir işarədir.

Bütün bu izahatlarla kifayətlənməyən Axtarış Polisi əlavə olaraq Zığda yerləşən müvəqqəti lazaretə də ifadə tələb etmişdir. Polisin sorğusuna yazılan 27 may 1916-cı il tarixli cavab məktubunda müvəqqəti lazaretin baş həkimi həmkarlarından fərqli səmimi etiraflarla seçilir: “Lazaret 15 iyun 1915-ci ildə formalaşmış. Türk əsir zabit İbrahim Fikri lazaretə gəlməyib və burada karantində olmayıb. Lazaretə əsir zabitlərinin qaçma halları baş verməyib. 1915-ci il avqust ayında Zığda olan karantində əsir türk zabitlərinin birinci partiyası daxil olub. Həmin zabitlərin sözlərinə görə Bakı tacirləri Ağabala Quliyev, Ağahüseyn Tağıyev və Bakı taciri İsrəfil Hacıyevin arvadı – Sona xanım onlara bəzi himayədarlıq və pul yardımları göstərirlər. Belə ki, Nargin adasında məişətə görə hər zabitə aylıq 15 manat pul verilib. Zığdakı türk zabitlərinin görüşünə adları çəkilənlərdən ayrı heç bir kənar şəxslər buraxılmayıb”.

Beləliklə, göründüyü kimi çar məhkəməsinin müstəntiqi yönlü ifadələr ala bilməməsi səbəbindən güman ki, təhqiqatına başa çatdırıla bilməmişdir. Alınmış izahatlarda yerli tacirlərdən təşkil olunmuş Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətinin insanlıq naminə etdiyi cəhəzli fəaliyyəti, tarixi xidmətləri əsaslı sübutlarla təsdiqlənir.

Həmin isti qayğının, xoş münasibətin nəticəsi idi ki, üç il sonra – 1918-ci ilin payızında Bakının bolşevik-daşnak işğalından azad edilməsi üçün türk əsgəri min nəfərdən çox şahid verdi və Anadoluda türkləri ilə əbədi qardaşlığın sarsılmaz bünövrəsini qoydu.

çəsində xeyli türk və alman zabitləri rus əsirliyindən qaçıblar. Fikrinin sözüne görə ümid edim ki, adı çəkilən komitənin iştirakı ilə o da, qaçsın. Sağalmağını gözləyib. Lakin, əsir zabitlərinin Bakıdan çoxsaylı qaçıqları Bakı polisində diqqətini cəlb etdiyindən lazaretdəki zabitlərlə kənar şəxslərin əvvəllər icazə verdiyi görüşmək imkanını bir müddət sonra qadağan etdilər. Həmin əsir zabitlərinin Bakıdan çıxarılıb Bakı ətrafındakı lazaretlərə köçürülməyini də ləğv ediblər. Bakı müsəlman komitəsinin varlığı haqqın-

edən, həm də lazaretin ümumi xidmətlərində çalışan digər şəxslərdən əsirlərin qaçma hadisələri haqqında məlumatlar toplanılsın. Qaçanların adı, soyadı aydınlığı ilə, rütbesi, xidməti vəziyyəti, qaçma vaxtları, şəraiti, həyata keçməsinə dair fərdi müləhizələr, yerli əhalidən hərbi əsir zabitlərinin hospitalarda yanlarına daha çox gələnlər, qaçmaq üçün onlara paltar, əşyalarla, pulla kömək edənlər də nəzərə alınsınlar. Üçüncüsü, eyni zamanda xahiş edirem ki, aydınlaşdırarsınız ki, 1914-cü ilin axırları və 1915-ci ilin birinci yarısında Bakı lazaretlərində əsir zabit İbrahim Fikri hansı vaxt-

lazaretlərdən heç vaxt qaçıqlar baş verməyib. Əsirlərə başçəkənə xanım Hacıyeva və cənab Səfər Əliyevdən başqa heç kimsə icazə verilməyib. Onlar da, ancaq qənd və papiros paylayıblar.

Bakı hərbi hospitalının baş həkiminin məktubu daha maraqlıdır. O da, lazaret həkimləri kimi and-aman edir ki, hospitalda İbrahim Fikri adlı əsir müalicə almayıb və hospitaldan qaçıq hadisəsi olmamışdır. Etiraf edilir ki, 1915-ci ildə müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti əsirlərə bəzi köməklər edib. “Hərbi əsirlərin düşərgəsi Nargin adasında, şəhərdən 12 verst aralıda yerləşir. Ada ilə şəhər arasında rabitə barksakları aparılır. Kənar şəxslərin adaya girmək imkanları yoxdur. Adada əsirlər fərqli, böyük azadlıqdan yararlanırlar”

Baş həkim ardınca yazır: “Bulvarda geizən türk zabitləri və hətta əskərlərini bir neçə dəfə görmək özümə nəsib olub. 1915-ci ilin son günləri və yaxud avqustun əvvəllərində keçirilən tatar bayramı günündə zabit şərəfi andı ilə şəhər sahilinə buraxılmış 8 nəfər zabit bu adlarla: kapitan Suhl İzet, kapitan Torsun Fərac bəy, Yusuf İbrahim Əfəndi, Yaqub Mustafa Əfəndi, Hüseyin Hilmi Əfəndi, Şükri Şa-

